

't inschrien

negende jaargang nr. 2, april 1977 kwartaaluitgave

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan:

G.J.B. Gorel, Laaressingel 19, Enschede – redactie-secretaris.
telef. 053 - 35 77 79

Redactie: J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, Hengelo, tel. 05400 - 12851, eind-redacteur
Adriaan Buter, Neede
H.H. Hagens, Almelo
J. Overbeeke, Haaksbergen
Th.L.M. van Stapele, Hengelo

Administratie:

Mej. G.A. Weussink, Kortenaerstraat 20-II, Enschede, tel. 053 - 31 02 06

Bank: Algemene Bank Nederland N.V. te Enschede, Hoedemakersplein.

Giro: nr. 18 18 110 t.n.v. Administratie 't Inschrien, Kortenaerstraat 20-II, Enschede

Abonnementsprijs f 10,- per jaar.

Losse nummers f 3,- (exclusief portokosten)

Uitgave van de Oudheidkamer 'Twente' te Enschede.

Overname van de inhoud, in welke vorm ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Twickel anno 1780 en 1825

Wij slaan weer 'het' dagboek op en lezen wat de heren Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp zo al meemaakten op die gedenkwaardige Dinsdag den 22 July 1823.

('s Ochtens ontbeten ze te Enschede bij den ouden Burgemeester van Bleidestein, die ze de vorige avond in de Groote Sociëteit hadden ontmoet).

,'s Morgens regende het zoo geweldig, dat er om eene wandeling te voet niet te denken was. Wij namen dus een wagen en reden te negen ure langs heiden naar Hengelo, een groot en bloeiend dorp, waar wij eene damasteservetten-fabriek zagen van weinig betekenis.

Nu werd de weg beter en liep tussen graanvelden door, waarover zich van verre het sombre bosch van Twickel vertoonde. Te Delden, dat een lelijk doch groot vlek is, stapten wij af in het voortreffelijk logement de Kroon, bestelden ons middagmaal en wandelden het bosch in der rijke nicht van Van Hogendorp. Na een lange laan van vier rijen eikeboomen doorgewandeld en het lustslot van buiten beschouwd te hebben, wandelden wij rechts af en kwamen door bekoorlijke slingerpaden aan een watermolen. Nu waagden wij het ook, het binnenbosch intetreden, waar vele groote vijvers tusschen aangename eiken en sparreboschjens liggen: doch alles door de gierige Gravin Van Wassenaer slecht onderhouden.

Vrolijk sprongen de eekhoortjens rond langs de takken: de lucht was opgeklaard en de zon scheen heerlijk tussen de glinsterende regendroppels, die als zoovele diamanten ons tegenblonken. Te drie ure aten wij met veel smaak.

Te vijf ure wandelden wij naar Almelo; onderweg een boerschap doorgeko-

men zijnde, verloren wij den weg of dijk en geraakten evenals Hannibal midden in een moeras...'

Tot zover 'het dagboek'. Met behulp van Kadasterkaart copieën uit 1825 heb ik voor de aardigheid deze wandeling (met fiets aan de hand) ook gemaakt en het klopte helemaal. Het was op de eerste kerstdag anno 1976, stralend weer en een fris sneeuwkleed, de vijvers van de Azelose molen deels bevroren en nu ook, scheen de zon weer door de (ditmaal) berijpte takken van het bosch met zijn bekoorlijke slingerpaadjens en sparreboschjens. Een kleine tegenslag was de staat van herbouw van het moolen-gebouwtje. Vooral een onvervalste betonmolen deed de illusie van even in die goeie oude tijd te vertoeven, wreed verstoren.

Een aantal (uiteraard zeer fraaie) foto's zouden dit artikel hebben moeten verlichten, ware het niet dat mij bij thuiskomst bleek, dat er al die tijd geen film in mijn camera zat. Je kunt tenslotte ook niet overal aan denken...

U zult het dus zonder foto's moeten stellen, een reden te meer, om ook maar eens dezelfde wandeling te gaan maken met behulp van de kaarten van deze editie.

U vindt weer een aantal letters en cijfers op de Hottingerkaart van 1780. Weet U nog de landschap-reconstructies uit de Inschriens van Oct. '74, Jan. '75, April '75, July '75 en Jan. '76?

Vooral het op een na genoemde artikel (Hengelo en omgeving in 1780) sluit mooi op dit verhaal aan.

Alle naamgegevens zijn weer ontleend aan de Kadasters van 1825 (hier en daar aangeroepen met Kd).

Eerst de cijfers:

N.B. Ik heb de 1 overgeslagen omdat het zo'n onopvallend streepje is. Verder was het technisch zeer moeilijk de aan elkaar grenzende Kd-afdrukken op de zelfde schaal te krijgen precies. Het meest passende kaartsegment heb ik

Carlshaven

Twickel

DELDEN

DELDERBRINK

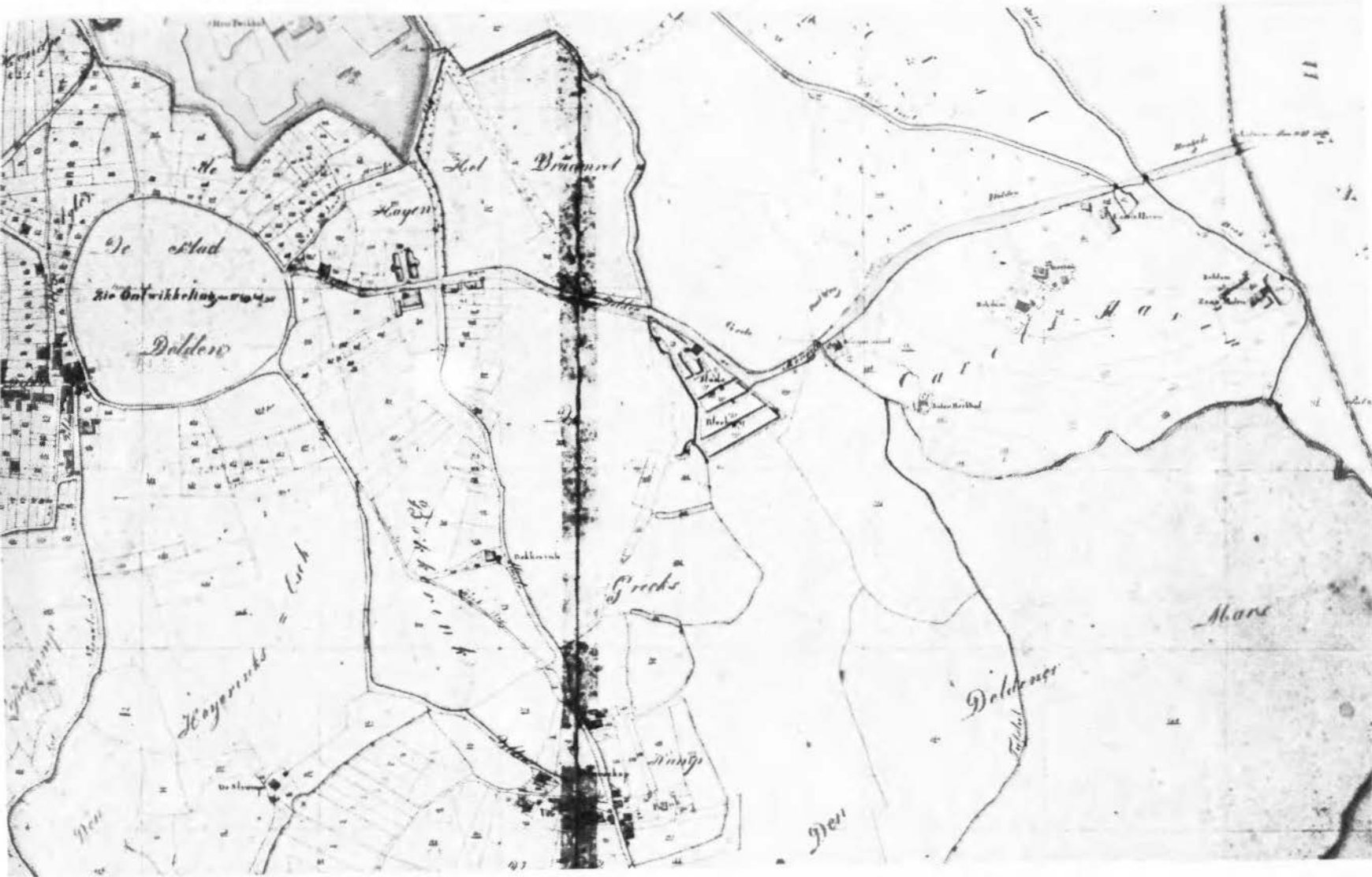
ST ANNEBRINK

DELDER VLIET

G E M E E N T E

N I J K

bij het kasteel gelegd, hoe verder daar vandaan hoe meer verloop.

2 'Averink', met op Kd vlak ten Zuid-Westen ervan ook 'Bokdam'.

3 'Zeldam' met 'Zaagmolen'.

4 De 'Oelerbeek'.

5 De 'Groote Postweg van Delden na Hengelo'.

6..6 'Dijkje van Delden na Borne'.

7 'Ter Lie', 'Brinkate', 'Broekman' van Noord naar Zuid.

8 Het erve 'Mullink'.

9..9 'Groote Postweg van Almelo na Delden'.

10 Het erve 'Berghuis'.

11 Van beneden naar boven 'Meyer', 'Bloemena', 'Ottenhof'.

12..12 'Weg van Delden na Borne'.

13 'Koorn Molen', op Kd alleen nog de Noordelijke.

14 'Kolhof'.

15 Drie erven, van links naar rechts: 'Oldekloete', 'De Kloete' en 'Spoolder'.

16 'Stads Bleeken'. Rechts van 5 (en 16) een brug, genaamd 'Averinks Brug'. Oostelijk van deze brug op Kd een huis genaamd 'Schipper Arend'.

En nu de letters, net als in vroegere editie's, voor de velden en essen.

A..A 'De Breeriette'.

B..B 'Bokdammerveld'.

C..C 'De Welle'.

-CC- 'Den Lagen Es'.

D..D 'Berghuis Braak'.

E 'Oranjerie'.

F..F 'Den Berg'.

G..G 'Bokdam', de boerderij lag bij GG.

H..H 'De Grieks Kamp'.

J..J 'Den Deldener Mars'.

K..K 'het Braamrot'.

L..L 'Het Hondje'.

M..M 'Het Kip'.

N..N 'Ranink en St Annabrink'.

R..R 'De Peperkamp'.

S..S 'Den Hoyerinks Esch'.

T..T 'Bokkerink'.

U..U 'De Braak en Voskamp'.

Nu met kleine letters nog wat wegen:

a 'Het Laar Straatje'. Dit straatje zullen onze vrienden Dirk en Jacob on-

getwijfeld langsgelopen zijn, toen ze hun maaltijd bij 'De Kroon' hadden besteld. Hun 'lange laan van vier rijen eikenbomen' moet dan weg 9..9 zijn geweest.

b..b 'Weg van Almelo na Haaksbergen'. Daar waar b..b op het verlengde van 9..9 uitkomt, staat op Kd het woordje 'Hek'.

c..c 'Weg van Het Nieuwland na Delden' e..e 'Weg van Bentelo na Delden'.

f..f 'Groote Postweg van Rijssen na Delden'.

g..g 'Weg van Bornerbroek na Delden'.

h..h 'Weg langs den Esch-School'. De op Kd aangeduide 'Eschschool', lag op de meest Noordelijke h.

Het is misschien wel aardig, ter afsluiting van dit verhaal, nog eens te wijzen op de voor onze begrippen misschien wat primitieve aanduiding van hoogteverschillen op de Hottinger kaart.

Een vergelijking met hoogtelijnen op een meer recente stafkaart, geeft een verrassend beeld. We zien dan dat 'Den Berg' (F..F) precies valt binnen de 30-meter 'hoogtelijn-lus', dus hoogste punt in de omgeving! Verder loopt de 20-meter 'lus' vrijwel parallel met de door Hottinger aangeduide wal rond het Oostelijk deel van Delden. Op oude stafkaarten zien we hoe, wat meer nauwkeurig, de 20-meter lijn zelfs het dorpje insluit aan de Noord, Oost en Zuidzijde. Dit alles wijst er op, dat Delden op een Oostelijke uitloper van de Zuid-Oostflank van een zacht-glooiende heuvel is gebouwd.

Ik moest hierbij denken aan een artikel van Hekket in de Inschrien van July 1971, over de herkomst van de naam Delden. Volgens hem zou Delden ontstaan zijn uit het oud Angel-Saksische 'Thele-Dun', wat 'Dennen-heuvel' betekent. Welnu, als we de Hottingerkaart zo eens bekijken, dan lijkt me dat heel wel mogelijk. Die dennen zullen het op een zandige hoogte beter gedaan hebben, dan in de moerassen die 'Den Berg' omringden...

D.J. de Groot

Het werk van een onbekende meester te Deurningen

In de kerk van de St. Plechelmusparochie te Deurningen bevindt zich een fraai eikenhouten skulptuur voorstellende St. Antonius Abt 1). De heilige staat met licht vooruitgeschoven rechterbeen, waarvan de spitsgeschoeide voet zichtbaar is. Hij draagt een door een riem gegord kleeid, een scapulier, een wijde mantel en een schouderkap. Het gebaarde en gelokte hoofd met gesloten mond, gerimpeld gezicht en iets ingevallen wangen, wordt door een kalot gedekt. In zijn gestrekte rechterhand houdt hij enigszins schuin een van vermoedelijk latere datum zijnd Tau-kruis 2). Onder zijn rechterarm houdt hij een gesloten boek. In zijn linkerhand houdt hij een knoestige staf met kruk, terwijl het sterotiepe vuurtje tegen de staf omhoog klimt. Een plooi van de wijde mantel wordt door de linkerhand omklemt, terwijl de scapulier onder de riem is gestoken. Ter hoogte van zijn rechervoet staat een varkentje, dat naar hem opziet.

De nieuwe polychromie, in 1934 aanwezig, is thans weer verwijderd. Antonius Abt die ook wel Antonius de Kluizenaar werd genoemd, werd geboren omstreeks 251 na Chr. te Koma in Egypte 3). Hij leidde vanaf zijn twintigste jaar een kluizenaarsbestaan, vol ontbering. Op latere leeftijd stichtte hij in een oase een kloostergemeenschap van kluizenaars. In zijn afzondering had hij hevig te strijden tegen bekoringen, waarbij de duivels hem in allerlei gedaanten belaagden 4). Hij wordt daarom meestal afgebeeld een duivel vertrappende. Hij stierf in 356, 105 jaar oud. De verering van St. Antonius abt vond in West Europa vooral ingang door de kloosterorde van de Antonieten, die in 1095 gesticht werd door de

franse edelman Gaston uit dankbaarheid, omdat zijn zoon van een hevige ziekte, die heilig vuur of St. Antoniusvuur genoemd werd, was genezen. De heilige wordt dan ook vaak afgebeeld met het vuur. Het meest algemene attribuut van St. Antonius is de Tau-staf, soms in gezelschap van een klokje. In vele steden hield men de zgn. Antoniusvarkens, die door de klokjes om de hals onderscheiden waren en die vrij op straat rondliepen, en hun eigen voedsel zochten. Vroeger werd St. Antonius ook aangeroepen bij varkensziekten. Mogelijk is het varken het symbool geweest van de duivel. Het boek herinnerd aan het feit dat de heilige, hoewel ongeletterd, de bijbel van buiten kende. Dit beeld van St. Antonius te Deurningen wijkt sterk af van de andere nog bestaande beelden van deze heilige in Nederland en die in Westfalen. De gestalte is korter en dikker in vorm dan de sculpturen van Antonius in de R.K. kerk te Eibergen 6), het St. Agathaklooster te Cuyk 7) en de bisschoppelijke musea te Haarlem 8) en Utrecht. 9) Zij allen hebben een mager en schraal uiterlijk. De stijlkenmerken wijzen op een ontstaan in het gebied van Kleef - Gelre, waar de afbeelding van de heilige bijzonder populair was. 10)

Ons beeld is wel iets verwant met de sculptuur in dit gebied, de ruige baardgroei en de verticaal gerichte draperiebehandeling wijzen daar op. Eveneens heeft het beeld kenmerken van Utrechtse sculptuur¹¹⁾. De invloed uit deze beide kunstcentra is kenmerkend voor de beeldbouwkunst in Overijssel omstreeks 1480, de tijd waaruit ons beeld dateerd¹²⁾. Meerdere overeenkomsten met ons beeld vertoont een sculptuur van St. Antonius Abt te Havixbeck in Munsterland¹³⁾, daterend volgens het stompe schoeisel uit omstreeks 1500. Hoewel hij dikker en voller is dan de sculptuur in 't Gelders-Kleefs gebied en ook niet zo'n schraal en mager uiterlijk, komt ze iconografisch niet over-

een met het exemplaar in Deurningen. De Antonius te Havixbeck vertrappt een duivel en houdt een boek in zijn linkerhand. Ook het beeld van St. Jacobus de Meerdere, uit dezelfde tijd daterende als ons beeld te Deurningen, zich bevindende in 1947 in de collectie Wiegersma te Utrecht, is van een gedrongen en voller type¹⁴⁾. Dit beeld sluit aan bij de reeks van dertien apostelbeelden te Losser.

Het beeld van St. Antonius Abt heeft zich niet altijd in Deurningen bevonden. In november 1901 werd het door kapeiaan Gloerick meegenomen uit Losser bij zijn benoeming als pastoor van Deurningen¹⁵⁾. Losser heeft het tegelijk met vele andere sculpturen in 1811 verworven van het toen opgeheven klooster Mariavlucht in Glane even over de grens. Een groot deel van het klooster en de kerk werd in 1812 afgebroken en bij deze gelegenheid werden vele kerkelijke voorwerpen aan de kerk van Losser geschonken, omdat voor 1772 het klooster de functie van parochiekerk van Losser vervulde¹⁶⁾.

Dit klooster werd in 1665 gesticht op de plaats waar in 1633 een kapel door de katholieken van Oldenzaal was gebouwd. Er werd toen een klooster met kerk gebouwd voor de nonnen van het St. Catrijneklooster te Almelo, die als uitvloeisel van de reformatie met medeneming van al hun roerende bezittingen en een schadevergoeding van 12.000,- hun klooster moesten verlaten¹⁷⁾. Volgens de conservator van het rijksmuseum te Amsterdam de heer J. Verbeek zou het klooster te Almelo de bron zijn van een groot deel van de middeleeuwse sculptuur in Twente¹⁸⁾. De sculptuur die zich voor 1811 in het klooster Glane of Maria Vlucht bevond is zonder twijfel afkomstig uit de Twentse parochiekerken. Na de overname van de kerken door de hervormden werden de sculpturen en andere kerkelijke voorwerpen bij burgers verstopt om later te verhuizen naar onder-

meer het klooster Glane. Het is niet onmogelijk dat in kerkelijke centra als Oldenzaal en Deventer zich beeldhouwateliers hebben bevonden, die aan de grote vraag naar Beeldhouwkunst in de tweede helft van de vijftiende eeuw en het begin van zestiende voldeden.

Het feit dat omstreeks 1480 de kerken van Oldenzaal 19), Ootmarsum 20), Enschede 21), Almelo 22), Borne 23) en andere Twentse plaatsen werden uitgebreid deed de vraag naar skulptuur voor de verfraaiing zeker toenemen. Dit is waarschijnlijk ook de reden dat door de handen van de onbekende meester ons beeld van St. Antonius Abt uit een zwaar stuk eikenhout werd geboren.

Z.G.M. Kolks.

NOTEN

- 1) Kuile, prof. dr. E.H. ter, De Monumenten van geschiedenis en kunst deel IV de provincie Overijssel, eerste stuk: Twente 's-Gravenhage 1934 blz. 71 pl. LXIV no. 1.
Tentoonstelling 'Herfsttooi 1975' in het Rijksmuseum Twente Enschede /10 - 12/11 1975
- 2) Bouvy, dr. D.P.R.A., Middeleeuwse beeldhouwkunst in de noordelijke Nederlanden, Amsterdam 1947, (diss.) blz. 129
- 3) Timmers, Prof. Dr. J.J.M., Symboliek en Iconografie en der Christelijke kunst Roermond-Maaseik 1947, blz. 868-871
- 4) Luttervelt e.a., dr. R., Middeleeuwse kunst der noordelijke Nederlanden, tentoonstelling Amsterdam 28/6 - 28/9 1958, 2e herz. druk Amsterdam, 1958, blz. 77-78
- 5) Bouvy, dr. D.P.R.A., middeleeuwse beeldhouwkunst in de noordelijke Nederlanden, Amsterdam 1947 (diss.), blz. 129
idem, Beeldhouwkunst; Catalogus van de beeldhouwkunst in het Aartsbisdom Utrecht museum te Utrecht, Utrecht 1962, no. 163, 174, 192, 193, 237, 238, afb. 67
idem, Beeldhouwkunst (serie: kerkelijke kunst no. 2)
Bussum 1966, blz. 56 - 57 afb. 38
- Leeuwenberg, J., Beeldhouwkunst in het Rijksmuseum; catalogus; samengest.; met medewerking van W. Halsema-Kubes., 's-Gravenhage 1973, blz. 46-122, vervolg bld. 5
- 6) Kuile, prof. dr. E.H. ter, De Monumenten van geschiedenis en kunst deel III de provincie Gelderland stuk 2 Het kwartier van Zutphen, 's-Gravenhage 1958, blz. 82 afb. 216
- 7) Bouvy, dr. D.P.R.A., Middeleeuwse beeldhouwkunst, blz. 191
- 8) Bouvy, dr. D.P.R.A., Beeldhouwkunst blz. 56-57 afb. 38
- 9) Bouvy, dr. D.P.R.A., catalogus no. 163, 191, 192, 193, 237, 238,
- 10) allen zijn ontstaan in het Kleef-Gelders gebied of in Oost-Nederland, zie ook blz. 16-17
- 11) Bouvy, catalogus blz. 135-149
Leeuwenberg, a.w., blz. 46-72
- 12) Bouvy, Middeleeuwse beeldhouwkunst
- 13) Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Munsterland, bearb. von A. Ludorff, Münster 1897, blz. 81 afb. Taf. 56
- 14) afb. 118 bij Timmers, Symboliek en Iconografie
- 15) mededeling van de heer B. Holst te Losser 1975
Helvoort, C.J.A., Losser Voorheen en Thans, Oldenzaal 1926, blz. 71
- 16) Knuijff, prof. dr. W.L.S., De Heroverde Burcht, Utrecht z.j. (1910) blz. 20
- 17) Bremer, H., Gronau und Epe, Gronau 1939, blz. 120 - 129
- 18) Verbeek, drs. J., De beeldende kunst in Overijssel, in: Geschiedenis van Overijssel onder red. van prof. dr. B.H. Slicher van Bath e.a. Deventer 1970 blz. 336
- 19) Kuile, prof. dr. E.H. ter, De Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel IV 1e stuk: Twente blz. 94
- 20) idem, blz. 112
- 21) idem, blz. 51
- 22) idem, blz. 2
- 23) Kolks, drs. Z.G.M., en P. Le Blanc, De oude St. Stephanuskerk te Borne, geschiedenis van haar bouw en monumentale versiering, in: Verslagen en Mededelingen van de vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, 90e stuk 1975 blz. 25
Pieper, dr. P., Das Westfälische in Malerei und Plastik in: Der Raum Westfalen Bd. IV dritter Teil ausg. in Auftrag des Landschaftsverbandes Westfalen - Lippe, Münster 1964 Dehio, G., Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler, Band 2 Westfalen, bearbeitet von Dorothea Kluge und Wilfrid Hansmann München-Berlin
Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen, hrsg. vom Provinzialverbande der Prov. Westfalen, Münster 1880 en volgende jaren.

De naam SINGRAVEN en enkele nederzettingenamen, eindigend op INGHEM

Onderstaande opmerkingen hebben niet de pretentie, een correctie te zijn op naamkundige theorieën, reeds eerder in dit blad opgenomen (o.a. juli en oktober 1968). Veeleer zijn ze bedoeld als vraag op het gebied der naamsverklaring.

Allereerst iets over de naam SINGRAVEN. In het standaardwerk van die naam, over de geschiedenis der havezathe, door prof. dr. K. Döhmman, wordt de naam als volgt verklaard: SINGRAVEN is een samenstelling van het oeroude woord SIN met het woord GRAVEN. SIN, dat GROOT betekent, wordt na het jaar 1000 niet meer gebruikt voor woordvormingen, zodat dan de naam SINGRAVEN vóór dat jaar moet zijn ontstaan. De betekenis zou dan GROTE GRAVEN moeten luiden. GRAVEN in de betekenis van GEGRAVEN WATER, i.c. de zogenaamde Omdinkel, op het landgoed Singraven bij Dene-kamp.

De heer B.J. Hekket oppert in zijn 'Oostnederlandse familienamen', dat we bij SIN eerder aan OUD dan aan GROOT moeten denken. SIN is oer-
verwant met het Latijnse SENEX = OUD. Inplaats van GROTE GRAVEN zou de betekenis dan OUDE GRAVEN luiden. Tevens vermeldt dezelfde auteur, dat ZENTGRAAFF als verwant moet worden gezien.

Interessant is nu een publicatie uit ongeveer 1971 van één onzer oosterburen: dr. B. Schröder. Op blz. 10 van diens 'Erbesnamen und Agrargeschichte' geeft deze auteur aan, dat SINGRAVEN teruggaat op oeroude organisatievormen: 'Im Namen steckt das Amt des Zentgrafen, der die Hundertschaft führte'. De Zentgraaf of Cengraaf leidde de Centene of hon-

derdschap. Zo'n honderdschap was onderverdeeld in tien decaniën ('Zehnt-schaft') die elk weer geleid werden door de decaan, de latere Scholte. Elke 'Zehntschaft' bestond uit negen of tien (huis-)plaatsen.

Deze organisatie ontstond uit de Fran-kische veroverings- en nederzettingen-politiek in de achtste eeuw. De neder-zettingen lagen gegroepeerd op strate-gisch belangrijke punten aan de heer-wegen, die van de rivier de IJssel in het Saksenland leidden. Het zijn nederzettingen, waarvan de namen het deel HEIM of HEM bevatten. Zo geeft Schröder een voorbeeld van een hon-derdschap, en wel de volgende neder-zettingen:

EMMINGHEM	= Emlichheim
WILSHEM	= Wilsom
HEVENINGHEM	= Haftenkamp
GODELINGHEM	= Gölenkamp
HESLINGHEM	= Hardingen
HOCKINGHEM	= Höklenkamp
BRACKINGHEM	= Breklenkamp
OTHMARSHEM	= Ootmarsum
DAGINGHEM	= Denekamp
ROSHHEM	= Rossum,

die zig-zagsgewijs gegroepeerd liggen langs de beide oevers der riviertjes Vecht en Dinkel.

In een brief schreef Schröder me, dat beide betekenissen van SINGRAVEN voor hem iets aantrekkelijks hebben. Maar in hoogduitse gebieden (Zuid Duitsland) is de naam Zentgraaf zo veelvuldig, dat hij ook in de naam SINGRAVEN van de havezathe bij Dene-kamp de oude leider der Centene wil zien. Met betekening tot GROTE graven, voegt hij er aan toe, dat er diverse watermolens buiten die van Singraven bestaan, met brede waterlopen, zoals Lage in de Nedergraafschap Bentheim;

hiermee duidelijk te kennen gevend deze laatste betekenis af te wijzen.

Tot slot iets over nederzettingenamen, eindigend op INGHEM. Zoals DAGINGHEM = Denekamp. In 't Inschrien van juli '68 verklaart de heer Hekket deze naam als volgt: ING betekent ZOON VAN; DAG is een voornaam van Germaanse oorsprong, nl. DAG of DAGO. Ook een soortgelijke naam - BRAK-KINGHEM - is volgens deze auteur afgeleid van een persoonsnaam, en wel BRAK of BRAKKO (zie 't Inschrien van okt. '68).

Weer zou ik graag de opvatting van de heer Schröder - uit bovenvermelde publicatie - hier tegenover zetten. Deze maakt allereerst onderscheid tussen HEM- en INGHEM- namen. Namen van nederzettingen, eindigend op HEM zijn de jongere, zoals Wilshem, Othmarshem en Roshem. De oudere namen, eindigend op INGHEM, zijn ontleend aan de eigen aard van het landschap waarin deze nederzettingen ontstonden.

Schröder schrijft, dat ING in **boerderij**-namen de relatie aangeeft van een (huis-)plaats met een persoon; daarentegen duidt ING in **nederzettingen**-namen als Daginghem en Brackinghem op de betrekking tussen een groep mensen en de gesteldheid van het terrein, de bodem.

HEVENINGHEM = Haftenkamp (in de Nedergraafschap Bentheim) duidt dan op de langzaam stijgende oevergrond van de Vecht. De betekenis zou dan zijn: 'heim' der mensen aan de glooiende oever; 'am anhebenden Ufer'.

HOCKINGHEM = Höcklenkamp, is - het landschap bewijst het - 'heim' der heuvelbewoners.

BRACKINGHEM = Breklenkamp, ligt in het broekland van de Dinkellaagte.

EMMINGHEM = Emlichheim, duidt op de hogere ligging ten opzichte van de rivier de Vecht.

In bovenvermelde brief zegt Schröder de naam DAGINGHEM niet te kunnen

verklaren, doch haar oorsprong moet ook gezocht worden in de eigenaardigheden van het toenmalige landschap. Immers al deze nederzettingen, waarvan de namen het deel INGHEM voeren, zijn in dezelfde periode ontstaan.

Denekamp, G. Goorhuis

Witte wieven en oude pötte

Het is ruim vijftig jaar geleden, dat aannemer Ten Hoopen, op zoek naar wit zand voor een woningbouw, op de Hondelink-es in de buurtschap Kisveld onder Neede twee potten vond. De schop stootte er eentje stuk, de andere was nog gaaf. Enkele jaren werden de pot en de potscherven particulier bewaard, totdat ze in 1924 in het Stedelijk Museum te Zutphen terecht kwamen, waar de gebroken pot zorgvuldig gelijmd werd. Tot de tweede wereldoorlog is de Needse vondst daar door meer of minder bezoekers bewonderd zonder dat men er veel bijzonders aan zag. Prehistorisch vaatwerk, zoals er zoveel van die 'olde pötte' uit de grond gekomen zijn.

Oorlogsgeweld verwoestte het museum en helaas ook de potten uit de Hondelinks-es. Er restte niet meer dan wat scherven. Wat echter de volledige potten niet gedaan hadden, dat deden deze scherven: ze trokken de aandacht van een deskundige.

Professor W. Glasbergen uit Amsterdam zag na de oorlog de potresten in het museum liggen en hij zag er direct iets bijzonders aan. Onderzoek toonde aan, dat het hier om zogenaamde trechterbekers ging. Ongeveer 3000 jaar oud en afkomstig van het volk, dat ook de hunnebedden in Drente bouwde.

Hunebedden zijn er, zo heeft dr. Hijzeler aangetoond, ook in Twente geweest en dikke stenen zijn ook in de Achterhoek gevonden, dus waarom zou hier geen hunebed geweest kunnen zijn? Er zijn niet zo heel veel dikke stenen over, maar we weten, dat het merendeel in de vorige eeuw stukgeslagen is, om er Macadamwegen van te maken.

Er zijn in de Needse Berg urnen gevonden. Daar moet een grafveld gelegen hebben, dat in de loop van de eeuwen door ploegende boeren verwoest zal zijn. Zo nu en dan kwamen er vondsten aan het licht. Eigenlijk had een deskundige eerder een onderzoek moeten instellen en als zo'n man het boekje gelezen had, dat meester Heuvel al in 1918 voor de Vereniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer te Neede geschreven heeft, dan was dat misschien wel gebeurd ook.

Heuvel schrijft in deze 'Gids voor Neede en omstreken' in het hoofdstuk over de buurtschap Noordijk het volgende:

'Aan de weg naar de molen ligt de boerderij de Harper. Daar in de buurt moeten de witte wijven gehuisd hebben. De knecht van de Harper daagde ze uit; woedend vervolgden ze hem en het haarspit, dat hij ze toegeworpen had,

vloog gloeiend in de stijl van de achterdeur, waar hij binnen vluchtte. Een zelfde vertelsel als van de Wittewijvenkuil op de Lochemse berg. Waar witte wijven spookten, waren ook grafheuvels en we zagen, dat er op de berg urnen zijn gevonden'.

Het is inderdaad bekend, dat verhalen over witte wieven een aanwijzing kunnen zijn voor de aanwezigheid van prehistorische graven. Op deze manier ontdekte dr. Hijzeler op de Manderes de befaamde steenkransgrafheuvel. Wat wil nu het geval? In mijn jongensjaren vond ik aan de westrand van de Needse berg potscherven uit prehistorische tijd. Ze zijn tamelijk hard en daarom misschien vrij jong, van na het begin van onze jaartelling. Maar toch altijd nog 'heidens'. Voldoende oud om aan die plaats een taboe te verlenen voor het nageslacht, dat zich tot het christendom bekeerd had.

De plek, dichtbij de zogenaamde 'weeskesgate', ligt niet ver van De Harper de boerderij, waar de knecht voor een boos wit wief binnenvluchtte. Nu kon een vroegere bewoner van De Harper, wijlen de heer Wormgoor (Vonderman) mij dat verhaal over de witte wieven nog vertellen. Hij had het boekje van Heuvel nooit gelezen, dus wat hij vertelde was zuivere overlevering. Zijn verhaal wijkt ook iets van het 'klas-sieke' haarspitverhaal af. Het witte wief wierp de knecht een speer na, zo vertelde Vonderman. Ook die speer werd opgevangen door de stiepel, de paal, die de niendeur in tweeën deelt en die in Noordijk de 'middeldeur' wordt genoemd.

Wist Vonderman misschien ook, waar de witte wieven gewoond hadden? Inderdaad, de overlevering kon de plek nog precies aanwijzen. Het was bij... de weeskesgate!

Zo bleken ook hier volksverhaal en archeologie weer op elkaar aan te sluiten.

Adriaan Buter

Voor 1577 was er geen Huis Hengelo

In 1577 werden voor de gerichten van Borne en Delden processen gevoerd over eventueel aan de Hof te Hengelo verbonden rechten. Op 18 mei vond een zitting plaats van de Bornse richter Otto Meylinck. Onder ede verklaarde de te Hengelo geboren en getogen Herman Schreur, dat hij getrouwd was zonder 'insage ofte bespierende der besitteren des huses Hengello'. De inwoners van het dorp plachten hun huizen 'the vercopen, the verbuten ende the veralieneeren sunder insage, bespierende des haves ofte hueses Hengello'. Bovendien visten zij in de beek met uitzondering van de gracht bij het huis 'buten bespierende des huses Hengello ofte jemand anders'. Tenslotte verklaarde Schreur, dat te Hengelo 'vormaels geen edelmans husz gestaen (had) odder gewest (was) sunder een buir- ende meyershus'. Hij had 'oick wal gehort dat voor zaliger heren Frederix (van Twickel) tijden hier ein husman gewont solde hebben, dat is voer syn gedencken geschien, ende dat men doe ter tydt van geen deenen tot den huse gewetten hebben'. Op 30 mei hield richter Derck Engelkens een rechtsdag te Delden. Voor hem verklaarden Gert ten Abbenburen, 60 jaar oud, en Evert van Langen (kleinzoon van heer Frederik), 60 à 70 jaar oud, dat te Hengelo geen edelmanswoning placht te staan. Op de Hof te Hengelo woonde een huisman of meier. De dorpsbewoners hadden altijd in het kerspel Delden schatting gegeven (dus niet op de Hof te Hengelo).

Men kan uit bovenstaande beëdigde verklaringen drie belangrijke conclusies trekken:

1 Aan de Hof te Hengelo waren geen heerlijke rechten verbonden.

2 Op de Hof stond een huis, maar geen edelmanswoning. Het huis werd bewoond door een meier. Dat zo'n huis met een gracht omgeven was, is in die jaren niet ongewoon.

3 De mening, dat 'Heer Frederik van Twickel' op zijn Huis te Hengelo gewoond heeft, moet naar het rijk der fabelen verwezen worden.

Waar woonde hij dan wel? Om deze vraag te kunnen beantwoorden een stukje genealogie Twickel: Omstreeks 1460 huwde de kasteelheer van Twickel Johan van Twiclo met Adriana van den Rutenberg. Het echtpaar had vier zonen, volgens Mr. G.J. ter Kuile genoemd in een magenscheiding anno 1508:

1 Johan, bijgenaamd de Rijke, kastelein van Twickel en drost van Twente van 1494 tot 1517. Hij huwde in 1506 met Jutte Sticke, die hem Weldom aanbracht.

2 Frederik, drost van Diepenheim van 1505 tot 1517, drost van Coevorden van 1518 tot 1522, gehuwd met N.N.

3 Hako, van wie men verder niets verneemt.

4 Adriaan, die in 1515/17 enkele geldzaken voor de stad Deventer regelde. In 1518 beloofden de broers Johan, Frederik en Adriaan van Twickel samen met twee anderen namens de bisschop van Utrecht *f* 3500,- te betalen, als deze zijn proces tegen de rentmeester van Twente Johan van Ittersum zou verliezen (archieff Kampen).

Op welke goederen de magenscheiding van 1508 betrekking had, is ondergetekende niet precies bekend. In ieder geval behoorden daarbij:

1 Twickel te Delden met onderhorige erven.

- 2 De Beugelskamp bij Denekamp in het gericht Ootmarsum.
- 3 De Hof te Hengelo, waaraan het mar-kerichterschap van Woolde verbonden was.

Op 21 april 1457 beleende de bisschop van Utrecht Aleff van den Rutenberg, na de dood van zijn vader Hako, met de Hof te Hengelo. Met ditzelfde leen werd op 16 april 1485 Adriana van den Rutenberg beleend, echtgenote van Johan van Twickelo. Het is onduidelijk of Adriana een dochter of een zuster van Aleff was. Omdat Adriana een zoon Hako had en geen Aleff (althans niet bekend) is 'zuster' het meest waarschijnlijk.

Zeker is, dat Frederik van Twickel bij de magenscheiding de Beugelskamp en de Hof te Hengelo kreeg. Hij werd 22 december 1519 door de bisschop met Beugelskamp beleend. Zijn zoon Adolf werd ermee beleend door de Heer van Overijssel Karel V op 11 april 1550, na de dood van zijn vader. Vader en zoon woonden op de Beugelskamp hoewel het niet onmogelijk is, dat vader als drost van Diepenheim en van Coevorden (tijdelijk) daar gewoond heeft. In geen geval woonden zij op een Huis Hengelo. Twijfelachtig wordt nu ook de mededeling van Mr. G. J. ter Kuile Sr. in zijn 'Havezathen van Twenthe', dat 'heer Frederick volgens de overlevering is bijgezet in de kapel nevens Huis Hengelo staande'. Onmogelijk is dit echter niet: in 1555 getuigde Johan, de bastaardzoon van Frederik van Twickel, dat de kerk te Hengelo door zijn overleden vader gegeven was aan pastoor Adriaan van Twickeloe. Er was dus een kerk te Hengelo, maar dit was geen slotkapel. Frederiks zoon (?) Adriaan was er pastoor.

Resteert de vraag, wanneer op de Hof te Hengelo wel een edelmanswoning gebouwd werd. Het valt niet aan te nemen, dat dit gebeurd is in de jaren 1580 tot 1600, toen de 80-jarige oorlog op zijn hevigst woede in Twente. Op 15

maart 1612 vroeg Frederik van Twickel Jr. drost van Rheda, toelating tot Ridderchap en Steden van Overijssel, waarop dezen hem antwoorden 'dat zo wanneer hij zijn domicilium en residentie op de huysen Hengelo nemen zal, hij alsdan in gelijkheid van andere Riddermatigen zal getraceerd worden'. G.J. ter Kuile concludeerde hieruit, dat het Huis Hengelo verwoest of althans onbewoonbaar was. Gaat de conclusie te ver, om te stellen dat er nog geen adellijk huis was, maar hoogstens een verwoeste meiershof? In 1615 verkochten Frederik van Twickel Jr. en zijn vrouw Mechtelt van Galen de Hof te Hengelo aan Unico Ripperda, drost van Twente, die er door de provincie mee beleend werd. Unico bouwde er kort daarna 'een groot sterk gebouw, bestaande uit twee achter elkander gelegen huizen', zeer waarschijnlijk het eerste echte 'Huis Hengelo'.

W.E ten Asbroek

Kijk (uit) op Overijssel

In de serie 'Kijk op Nederland' verscheen eind 1976 bij Elsevier, Amsterdam/Brussel, onder redactie van Tom Bouws, het deel Overijssel. Het werk levert een schat aan prachtig plaatwerk, maar wat meer is, eveneens een schat aan tot dusver bij niemand dan de samensteller bekende gegevens op allerlei gebied: historie, volkskunde, naamkunde en topografie. Voor Salland en de Kop van Overijssel kunnen we e.e.a. niet beoordelen, maar voor wat Twente betreft, willen we u deze nieuwste feitenkennis niet onthouden, integendeel, er veeleer uw bijzondere aandacht op vestigen. De bladzijden zijn niet genummerd, zodat we voor verwijzingen zijn gebonden aan de nummers der afbeeldingen. Die beginnen voor Twente bij 273 om te eindigen bij 402, tevens de laatste plaat in het boek. We volgen de beschrijvingen van plaats tot plaats met meest ongekritiseerde citaten. Ze spreken voor zichzelf.

Ootmarsum. Het stadje ...heeft... een allercharmantst stadhuis uit 1870 met rococo-ornamenten op de zandstenen voorgevel

... is een centrum van Overijsselse folklore: brooduitdeling in de Ageler Es...

Tubbergen (afb. 282-290)

Aan de Oldenzaalseweg staat een 900-jarige eik met een kapelletje...

Oude bouwvormen vindt men toegepast aan het 'lös hoës' aan de Hooidijk... (NB dit is al in de jaren '60 verbouwd)

Almelo (afb. 291-301)

Het sierlijke houten torenspitsje (op de toren N.H. Kerk, red) wijst op het afbreken van de bouw.

Het belangrijkste aspect van Almelo als handelscentrum uit zich in het in Oudhollandse stijl opgetrokken Waagegebouw...

Men vindt in Almelo nog vele merkwaardige oude gevels, zoals die van het tempelachtig aandoende huis in de Grotestraat 57 (bedoeld is de Doopsgezinde Kerk, red.)

De gerestaureerde korenmolen in de Nieuwstraat wordt nog steeds gebruikt (!!!, red.)

Het voormalig Stadhuisje, thans **VVV-centrum**, dateert uit 1690.

Rijssen (afb. 306-309)

Een pelmolen uit 1752 duidt op graanvelden in de omgeving.

Goor (afb. 310-314)

Weldam is niet het enige buitengoed van dergelijke allure. Daar zijn nog bijvoorbeeld het Huis Heeckeren aan de Korte Dijk en Kasteel

Wegdam, alle met fraaie, vaak stijlvolle parken. De Ned. Hervormde kerk, staande op de plaats waar omstreeks 800 een parochiekerk moet zijn geweest...

Markelo (afb. 312, 315-317) ....

Diepenheim (afb. 318-328)

Diepenheim... is een van de oudste stadjes van Overijssel...

Haaksbergen (afb. 329)

Haaksbergen ('heuvels in de hoek van het land' of wellicht ook ontleend aan de naam van de Germaanse godheid Hagall)...

Ten oosten van Buurse... vindt men het landgoed Markslag...

Delden (afb. 330-343)

Van de vele behuizingen rond Delden is 'Oosterhof' met zijn harmonische gevel en het speelse torentje een mooi voorbeeld (afb. 339)

Borne (afb. 344-349)

Borne, een stadje met veel textielindustrie.... Belangrijk is de hervormde kerk, die door de heer van havezate Weleveld aan de Lutherse geschonken werd.

... 'klopjeswoningen' ... waar vroeger ongehuwde katholieke vrouwen woonden, die als huishoudsters bij de priesters in dienst waren.

Een belangrijke attractie voor Borne vormen de folkloristische evenementen (o.a. midwinterhoornblazen).

In de bossen staat een zeer zuiver kapelletje, romaans van stijl. Vooral het venster boven de ingang duidt daarop.

Hengelo (afb. 350-356)

De naam komt waarschijnlijk van Engelo...

De stad is ontstaan op de grens tussen eng en loo, rondom een kapelletje.

Enschede (afb. 357-367)

De grote brand in 1862 verwoestte echter het gebouw (van de N.H. kerk, Markt, red.) vrijwel geheel, zodat enkel de Romaanse noordmuur nog bewaard is gebleven.

Losser (afb. 368-373)

... in het landschap passende boerderijen: o.a. de vakwerkboerderij De Beuningen (bedoeld is het erva Austie, red.) en de bakspieker De Lutte (bed. is dat op het erva De Reimer in de Molterheurne, red.)

Oldenzaal (afb. 374-388)

Merkwaardig is dat het merendeels katholieke centrum Oldenzaal, zo hoog boven de grote rivieren, nog ieder jaar carnaval viert.

Weerselo (afb. 389-392)

Zoals vele stadjes in dit 'Oversticht', waarover de

bisschoppen van Utrecht en Bentheim - toen niet alleen geestelijke maar ook wereldlijke heersers - eeuwig ruzie maakten, is Weerselo in 1142 ontstaan door de bouw van een benedictijner abdij...

Het nabijgelegen Rossum is een bezoek meer dan waard door de uit 1200 daterende havezate 't Everlo.

Denekamp (afb. 393-402)

Het Denekampse is bij uitstek een gebied voor eerbiedwaardige havezaten, vaak de voorlopers van adellijke behuizingen.

Dicht bij het deftige Singraven... een onderslagwatermolen; links voor koren en olie, rechts om hout te zagen.

Voor de dialectliefhebbers: er is een inleidend hoofdstuk, getiteld 'Fabriqueurs, hoës'n en meuln's: Twenthe'. Hierin zijn wat algemene bijzonderheden te vinden:

... de sfeer van het platteland van Twenthe, honderd jaar geleden nog één heideveld, nu met recht één natuurspark ...

Met de Plechelmuskerk is eigenlijk alles van Oldenzaal verteld.

Gaan we nog door??? In dit boek is alles prachtig, mooi ongerept. We zien geen E-achten, geen S-zovelen, geen bandwegen, tunnels, doorgravingen, stukgesneden bossen en essen. Misschien toch wel de beste manier om in deze tijden als Inschrien-lezers en dus liefhebbers van al wat mooi en historisch is, van Twente te blijven houden. Wat zich aandient als economiebevordering, is niet te stuiten, wint het toch altijd. En beter inzicht komt altijd te laat. Maar dat heeft met KIJK OP OVERIJSSSEL als boven genoemd, niets te maken.

Gehoord en gelezen

Dagblad van het Oosten/Tubantia, 1976-1977

18.12 Sibculose monniken op doortocht in De Pollen; 21.12 In Wierden en Enter nog bijna twintig monumenten; 22.12 Textielmuseum en woningen kosten 6.5 miljoen gulden; 24.12 Permanente expositie van alle grote textielmachines; na verbouwing van Jannink; 29.12 Los hoës als bouwdoos in Ledeboerpark heropgericht; 29.12 De ondergang van het veendorpje Beulake in 1776; 31.12 Stellingmolen De Hoop na jaren weer in bedrijf (Almelo); 6.1 Heemkundemuseum in Waaggebouw? (Almelo); 5.1 Verkoop Huize Warmelo staat voor de deur; 7.1 Groenlo gaat 700-jarig feest vieren; 12.1 CEBIM wil Slotzicht met tolhuisje restaureren; 13.1 Kinderen tolgaarder bedachten naam Slotzicht; 22.1 Janninkcomplex is indrukwekkende ruimte. Textielmuseum wacht met spanning op beslissing Rijk; 22.1 Kruys-nazaat via Siberië in Canada; 31.1 Architectenbureau in oud politiebureau (Rijssen); 3.2 Ambachtelijk Korenmolenaarsgilde. 20 windmolens malen weer graan voor broodproductie; 5.2 Mejuffrouw H. Bernink verlaat Natura Docet; 7.3 Hooiwagen begin collectie oude landbouwwerktuigen? (Gem. Enschede).

Serie B.J. Hekket, Wat Betekent?: 30.12 Nichtiging; 31.12 Vleer; 15.1 Regeling; 22.1 Ackerstaff; 5.2 Hobbenschot; 26.2 Vancouver.

Twentsche Courant, 1976-1977

15.12 Gunstig perspectief voor verbouw Janninkcomplex; 22.12 Museum en 79 woningen in fabrieksgebouw jannink; 24.12 Borne was de laatste borg van oude Zenderense Es; 31.12 Naoberschap bloedt dood; 3.1 'Den aolen roop' komt verder in waardering; 12.1 Woonheuvel en gracht oude havezathe blijven intact (Olidam, Goor); 15.1 Overijssel ging eeuw geleden kopje onder; 28.1 Vijf eeuwen geleden eerste boek van Overijssel gedrukt; 3.2 Poort bij Het Stroot zag heel wat edelen passeren; 5.2 Restauratie toren basiliek: f 750.000 (Plechelmus, Oldenzaal); 7.2 Hartverwarmende hulde bij afscheid H. Bernink; 15.2 Slachten op de oude manier (Markelo); 18.2 Historische attributen bij onderzoek kasteel ontdekt (Twickel); 19.2 Bij verloedering Warmelo's tuinen. Diepenheim neemt zo nodig actie; 19.2 Wat is nu goedkoper, een arbeider of een machine?; 4.3 Plan restauratie Lonneker molen.